

JESU LI AUTORI MAĐARSKIH »JUDITA« 16. STOLJEĆA
— SZTÁRAI MIHÁLY I TINÓDI SEBESTYÉN —
POZNAVALI MARULIĆEVU »JUDITU«?

Klara Gönc Moačanin

U svome tekstu »Hrvatsko–mađarske književne veze u vrtlozima stoljeća« Lökös István,¹ govoreći o problematici hrvatske i mađarske protuturske poezije 16. stoljeća, ukazuje na postojanje nekih tipoloških paralelizama u tome književnome vidu hrvatske i mađarske književnosti. Lökös smatra da su mađarske »Judite« 16. stoljeća Sztárai Mihály i Tinódi Sebestyén bile, kao i Marulićeva »Judita«, istorodna reagiranja na neposrednu tursku opasnost, što je tačno. Na pitanje pak o mogućemu utjecaju Marulićeva spjeva na spomenute mađarske pisce pokušat ćemo odgovoriti kratkim prikazom njihova života i stvaralaštva u sklopu mađarske književnosti 16. stoljeća.

Sztárai Mihály rođen je oko 1500. vjerojatno u mjestu Sztára, u županiji Somogy. Kao franjevački redovnik školovao se u Sárospataku, a studije je, čini se, završio u Padovi² 1520–ih godina. Oko 1524. djeluje kao dvorski svećenik Palóczy Antala, s kojim je sudjelovao u mohačkoj bitki. Nakon Palóczyjeve smrti stupa u službu kod Perényi Pétera. Godine 1528. napušta franjevački red i pristupa reformaciji te kao evangelički propovjednik počinje širiti Lutherov nauk. Sztárai je godinama djelovao na područjima koja su okupirali Turci. Osobito je bio aktivan u Baranji, u mjestu Laskó blizu Darde, i prema njegovu pismu iz 1551. saznajemo da je ondje već sedam godina.³ U Baranju je, dakle, stigao 1544, a što ga je navelo da

¹ *Forum* 3–4, 1991, str. 335–350.

² *A magyar irodalom története 1600–ig*, str. 348; Weöres S., *Három veréb hat szemmel*, Vol. 1, str. 154–155.

³ »Septennium iam est elapsus, postquam ego ex Dei optimi maximi voluntate sub dominio Turcarum in inferiore Baronia primus atque solus in civitate Laskoviana ... verbum crucis annunciare cepi, et iam cis et ultra Danubium atque Dravum, cum reliquis fratribus postea ad messem Domini ... centum viginti ecclesias ductore Spiritu Sancto edificavi.« (*Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*, V. kot. Bp., 1912. 543), citirano u Kathona Géza, *Azonosítható-e Sztárai Mihály Siklósi Mihállyal?*, Itk 1–2, 1986, str. 76.

napusti službu dvorskog svećenika i učitelja Perényi Ferenca, kojega je 1543. pratio u Padovu,⁴ nije poznato.

Sztárai je, kako sam piše,⁵ osnovao stotinu i dvadeset crkvenih zajednica oko Valpova i Vukovara, s obje strane Dunava i Drave. Zna se još da je 1553. propovijedao u Tolni, da se 1558. vratio u Laskó, a kasnijih je godina djelovao u nekim većim gradovima (Gyula, Sárospatak, Pápa). Točan datum njegove smrti nije poznat, ali se zna da je 1578. još živ.

Je li Sztárai znao hrvatski? Lökös smatra da to što Sztárai u jednom svom latinskom pismu⁶ citira slavensku poslovicu a da je ne prevodi znači da je vjerojatno vladao hrvatskim jezikom. Premda poslovice možemo razumjeti i bez poznavanja nekog jezika, ipak se čini vrlo vjerojatnim da je Sztárai mogao znati hrvatski. Bilo bi neobično da čovjek poput njega, predan širenju vjere, ne bi nastojao upoznati jezik velikoga dijela stanovništva na područjima gdje je širio protestantizam.

Sztáraijevo vjerojatno školovanje u Padovi 1520-ih, boravak u Padovi 1543. i mogućnost da je ondje čuo za Marulića, kao i pretpostavljeno znanje hrvatskog jezika — može li sve to pomoći kod odgovora na pitanje je li Sztárai čitao Marulićevu »Juditu«? Lökös piše: »Govoriti o činjenici Marulićeve recepcije u svezi s Poviješću Holoferna i Judite Mihályja Sztáraija bez tekstološke, jezične i stilističke analize, naravno, bilo bi sada još pre nagljeno. Međutim, hipoteza nije za odbacivanje.«⁷

Hipoteza, doista, nije za odbacivanje, no je li utemeljena i može li se dokazati? Možda će nam uvid u Sztáraijevo književno stvaralaštvo pružiti kakve smjernice. Sztárai je pisao puno, i to u onim književnim vrstama koje su se najbolje prenosile živom riječju, a na svoja se djela oslanjao pri misionarskoj djelatnosti. Pisao je crkvene pjesme, prepjevao je Psalme, pisao je propovijedi, drame, vjerske pripovijesti. Bio je začetnik kulta pjevanja Psalama, parafrazirao ih je šesnaest mijenjajući izvornik tako da je iz biblijskog teksta izbacio ono što nije služilo njegovoj svrsi. Psalmi su svojim tuženjem na neprijatelja izražavali jad kršćana protiv pogana te su aludirali kako na turska pustošenja, tako i na protivnike reformacije. Sztárai je zaslužan i za razvoj mađarske drame. Njegove drame su zapravo vjerske debate u dramskom obliku i služile su luteranskoj agitaciji; uz vjersku pouku donose i zabavu sa svojim živopisnim narodnim figurama. U njima se daju razaznati tragovi srednjovjekovnih misterija, a na nekim se mjestima može naslutiti i traženje uzora u Plautu. Sačuvane su dvije njegove drame iz 1550-ih godina: »Zrcalo pravog svećenstva« (*Az igaz papságnak tiköre*) i »O braku svećenika« (*Papok házasságáról*).

Sztárai je napisao šest vjerskih pripovijesti u stihu (*vallásos história*) koje su nastale između 1546. i 1560. Dvije se pripovijesti odnose na teme iz povijesti crkve: »Pripovijest o svetom biskupu Atanaziju« (*Szent Athanasius püspök históriája, 1557*) i »Pripovijest o postojanosti u pravoj vjeri nadbiskupa Thomasa Cranmera« (*História A Cranmerus Tamás érséinek igaz hitben való állhatatosságáról, 1560*). Sztáraijeve vjerske pripovijesti s temom iz Biblije su sljedeće: »Pripovijest o Eleazaru« (*Eleazár históriája, 1544*), koja ukazuje na važnost pridržavanja vjere u turskom okruženju; »Pripovijest iz treće Izaijine knjige« (*História Esaiás harmadik könyvéből, 1549*) donosi pouku kako je na ovome svijetu i od vina, vladara i od

⁴ v. Lökös, op. cit., str. 340–341.

⁵ v. bilješka 3.; Lökös, op. cit., str. 340

⁶ v. Lökös, op. cit., str. 339–340.

⁷ v. Lökös, op. cit., str. 341.

ženske životinje najjača Božja istina; aluzije na suvremene događaje nalazimo u »Stvarima koje su se dogodile u vrijeme svetoga Ilije i kralja Ahaba, a koje prilično nalikuju sadašnjim događajima« (*A Szent Illyésnek és Ákháb királynak idejében lött dolgokról, melyek ez mostani időbeli dolgokhoz igen hasonlatosak*, 1549).

Sztáraijeva najuspješnija vjerska pripovijest je »Pripovijest o Holofernu i gospođi Juditi« (*Az Holofernes és Judit asszony históriája*, 1552). Sztáraijeva »Judita« je znatno kraća od Marulićeve, opseže samo 132 kitice u jednome pjevanju. Tekst je tečan, radnja dinamična. Za razliku od Marulićeve »Judite«, pjesničke slike su rjeđe a uopće nema antičkih slika i prispodoba. Stihovi po ugođaju katkada podsjećaju na Psalme. Sztáraijev jezik je snažan i koncizan; treba istaknuti plastični opis Juditina oblačenja kao i naturalistički opis Holofernove smrti. Ovih nekoliko zapažanja upućuje na veliku razliku u pjesničkom postupku dvaju pisaca i, ako bi se sudilo po stilskim obilježjima tekstova, izravna recepcija Marulićeve »Judite« kod Sztáraija ne čini se vjerojatnom.

Tinódi Sebestyén rodio se između 1505. i 1510. vjerojatno u Tinódu u Baranji. 1530-ih godina kao dvorski svirač lutnje i vitez sudjeluje u bitkama s Turcima. Nakon ranjavanja prestaje ratovati te se posvećuje pisanju pjesama i glazbe uz njih. Krajem 1530-ih nalazi se na dvoru Török Bálinta u Szigetváru, gdje poučava njegovu djecu, i u to vrijeme piše svoju »Pripovijest o gospođi Juditi« (*Judit asszony históriája*, 1539-40). Nakon pada Budima 1541. Sulejman je zarobio Tinódijeva gospodara, te on odlazi 1542. u službu kod Istvánffy Imrea u Baranju, a 1543. boravi u Daruvaru kod Werböczy Imrea. Poslije živi u Kassi (danas Košice), ali poput kakva današnjega ratnog reportera Tinódi stalno obilazi mađarska ratišta kako bi sakupio vjerodostojnu građu za svoje pjesme. Bio je žustar glasnik krajiških utvrda,⁸ neumorno je provjeravao istinitost podataka na mjestu ratnih sukoba te kod preživjelih sudionika bitaka. Svojim je pjesmama na vječnim lutanjima pronosio istinu o događajima. Tinódi je prvi mađarski pjesnik kojemu je pisanje pjesama zanimanje i prvi koji je sam sabrao svoje pjesme, koje je izdao 1554. pod naslovom *Cronica*. Svaku je pjesmu popratio i notnim zapisom glazbe koju je sam skladao. U *Cronicu* je uključio samo one pjesme koje govore o suvremenim ili nedavnim događajima. Tinódi je napisao velik broj tih tzv. *tudósító énekek*, pjesama koje donose obavijesti, koje izvještavaju o događajima.⁹ Te pjesme govore o turskim osvajanjima, o opsadama mađarskih gradova i utvrda, o padu Budima, o zarobljenim mađarskim plemićima te o brojnim mađarsko-turskim bitkama. Tinódi se trajno bavio problemom ugroženosti mađarskog naroda od strane Turaka. Svojim je pjesmama bio neumorni propagator protuturske politike i njegova je »*Cronica*« bogat i pouzdan izvor za proučavanje mađarske povijesti 16. st. Tinódi sebe nije smatrao pjesnikom nego kroničarem koji bilježi stvarna zbivanja s ciljem širenja istine o događajima. Unatoč jednostavnosti jezika, monotonu izrazu u kojemu prevladava formulaičnost, otkrivaju se i lijepe lirske slike, osjećaji i ugođaji. Njegove su kronike utjecale na kasniji razvoj umjetničkog epa, neizravno i na Nikolu Zrinskoga.

Tinódi je svoju pjesničku karijeru započeo spjevom o ljubavi Jasona i Medeje (*Jazon és Medea*, 1537-38) a kao izvor mu je poslužio roman o Troji Guida da Columne. Slijedi već spomenuta Judita (1539-1540), a kako sam kaže, ispiovao ju

⁸ v. Weöres, op.cit., str. 165.

⁹ *A magyar irodalom története 1600-ig*, str. 390.

je dok je razmišljao o ratovima Mađara¹⁰ kao primjer da se mudročću i domišljatošću može nadvladati nadmoćnoga neprijatelja. S istom je nakanom ispjevao i pjesmu o kralju Davidu (*Dávid király*, 1549). Iz pjesme o proroku Joni (*Jónás prófétáról*, 1549) ostao je samo ulomak koji upućuje na zaključak da je pjesma aludirala na tadašnju situaciju u Erdelju.

Sačuvane su još tri njegove pjesme raznovrsna sadržaja. To su »O mnogovrsnim pijancima« (*Sokféle részögösröl*, 1548), koje je opisao po uzoru na jednu pripovijest iz *Geste Romanorum*; slijede »Svjedočanstvo zapovjednicima« (*Hadnagyoknak tanúság*, 1550) i o »Sucima i ključarima« (*Az udvarbírákról és kulcsárokról*, 1553). Tinódi je 1553. dobio plemićki naslov a umro je 1556. •

Je li Tinódi mogao poznavati Marulićevu »Juditu«? Premda je možda znao hrvatski, njegova naobrazba i način života te vrsta književnoga stvaralaštva (*tudósító énekek*) ne upućuju na poznavanje Marulića. Vjerujem da Tinódi ne bi propustio spomenuti pjesnika čije bi ga djelo nadahnulo, jer, kako smo vidjeli, on je pazio na istinitost svega što je pisao. Lökös István također isključuje mogućnost recepcije Marulićeve »Judite« kod Tinódijsa, *ali bez neke argumentacije*.

Sztárai i Tinódi su tipični predstavnici mađarske književnosti 16. st. i u njihovim se djelima, koja su svojom kvalitetom iznad prosjeka, oslikava svjetonazor onodobnog mađarskog društva. Burna društveno–povijesna previranja nužno su se odrazila u književnosti. Nakon mohačke bitke, 1541. pada i Budim te, do kraja 16. st., veliki dio Mađarske leži u turskim rukama. Mađarska biva razdijeljena na tri dijela: na zapadu i sjeveru vladaju Habsburzi i prevladava katolicizam; u središnjemu dijelu je turska vlast koja dopušta učenje reformacije te se protestantizam širi i jača na okupiranim područjima; Erdelj je većim dijelom slobodan pod upravom lokalnih knezova, a vazalnom je odnosu spram Turaka.

Književnost 16. st. izraz je mađarske renesanse koja se javlja oko 1450. i traje do oko 1640. Rana faza latinističko–humanistička traje do početka širenja reformacije oko 1530, ali dijelom se u nekim svojim yidovima nastavlja i kroz 16. stoljeće. Mađarska renesansna književnost pod utjecajem reformacije u razdoblju od oko 1530. do 1570. razvija dvije književne grane — jedna je protestantska, čiji je važan predstavnik Sztárai, druga je tzv. *deák irodalom* (dijačka književnost), koju predstavlja Tinódi. Dijačku književnost stvaraju obrazovani ljudi sa znanjem latinskoga jezika, ali ne i s onim visokim latinističko–humanističkim stupnjem naobrazbe. Ta se književnost znatnim svojim dijelom razvijala na plemićkim dvorovima i krajiškim utvdama gdje su na gozbama pjesnici–glazbenici izvodili svoja djela.¹¹ Zrelo razdoblje mađarske renesansne književnosti traje od oko 1570. do 1600, a najveći joj je predstavnik pjesnik Balassi Bálint.¹²

Važno obilježje mađarske književnosti sredine 16. st., vremena u kojemu djeluju Sztárai i Tinódi, jest iznimna popularnost i proširenost književne vrste tzv. *históriás énekek* ili pripovjednih pjesama. To su pjesme koje pričaju priču o događajima, o onome što se zbilo (*lött dolog*). Pjesnici svjesno pišu pripovjedne pjesme a ne poeme i epove. U to vrijeme u mađarskoj književnosti ne postoji zasebni pojam za epski spjev, nego on potpada pod spomenute pjesme.¹³ Tih je pripovjednih

¹⁰ »magyarok háborúin gondolkozva«, op.cit. str. 389.

¹¹ O toj književnosti svoja zapažanja donosi i engleski pjesnik Philip Sidney koji je 1573. boravio na više mađarskih plemićkih dvorova; op. cit., str. 396 i 421.

¹² Na njegovo su stvaralaštvo djelovali Michael Marullus, Hieronymus Angerianus i Janus Secundus (*Poetae tres elegantissimi*, 1582), op.cit., str. 458–459.

¹³ Pirnát Antal, *Fabula és história*, ItK 2, 1984, str. 137–149.

pjesama sačuvano oko stotinu i pedeset a izvodile su se pjevanjem ili recitiranjem uz glazbenu pratnju. Većina je stihova zapravo ritimizirana proza, bez metra; stih je ujedno i pjesma. Upravo zbog vezanosti uz glazbenu pratnju, te pjesme, unatoč izvrsnu ritmu, vrlo često imaju lošu rimu.¹⁴ Njihov formulaični stil čuva još tragove ranijega usmenoga pjesništva, ali sve se češće javljaju osebniji pjesnički izrazi pojedinih pisaca koji prestaju biti pripovjedači i razvijaju se u pjesnike–umjetnike.¹⁵

Pripovjedne pjesme se tematski dijele u četiri skupine: na vjerske pjesme (*vallásos históriák*); na pjesme–izvješća ili pjesme–obavijesti (*tudósító énekek*)¹⁶ o suvremenim zbivanjima, o mađarsko–turskim ratovima; na kronike (*krónikás énekek*)¹⁷ koje opisuju događaje iz prošlosti; na pripovjedne pjesme–romane ili romane (*regényes históriák*).¹⁸

Mađarske »Judite« pripadaju u skupinu vjerskih pripovjednih pjesama (*vallásos históriák*). One su bile najpopularnije između 1540–ih i 1550–ih i iz toga vremena ih je sačuvano šezdeset i četiri. Nakon 1560. postupno se smanjuje broj novih vjerskih pjesama, ali one ne gube svoj utjecaj jer se sve više šire tiskom. Treba, međutim, napomenuti da se u tiskanom izdanju počinje gubiti njihova izvorna povezanost s glazbom.

Glavni izvor vjerskih pjesama,¹⁹ koje se zovu još i biblijskim pripovijestima, bila je Biblija, i to Stari zavjet. U to vrijeme mađarski protestantski pjesnici otkrivaju analogiju između sudbine židovskog naroda iz Biblije i Mađara svoga doba. Držali su da Bog kažnjava Mađare preko Turaka, kao što je i Židove kaznio babilonskim sužanjstvom, kada su izgubili pravu vjeru te se priklonili idolopoklonstvu. Razaznajemo ovdje protestantsku kritiku bigotnih katolika, kritiku onih Mađara koji su prešli na islam te ukazivanje na opasnost od turske sile. Najraniji je izraz toga mišljenja sačuvan u stihovanoj kronici Farkas Andrása »O židovskom i mađarskom narodu« (*A zsidó és magyar nemzetről*, 1538).

Židovska sudbina kao *pendant* mađarskoj našla je stoga izraza u pjesničkom prepričavanju biblijskih tema kod brojnih protestantskih pisaca 16. st. (Batizi, Szkhárosi, Sztárai i dr.). Od šezdeset i četiriju vjerskih pripovijesti njih pedeset ima starozavjetnu temu, deset obrađuje teme iz Novoga zavjeta, četiri uzimaju građu iz novije povijesti crkve. Njihova je namjena prvenstveno bila propagandna, usmjerena kako protiv katolika tako i protiv Turaka. Pouka je bila ta da samo prava vjera i povjerenje u Boga donosi pobjedu i utjehu. U tim se tekstovima nižu biblijski likovi: Samuel, Saul, David, Juda Makabejac, Izak, Jona, Judita, Gedeon, Suzana, Estera, Josip, Tobija, Samson, Abigaila, Betsabeja, Eleazar, Ilija, Izaija i dr. Unatoč vjerskom obilježju tih pripovijesti, ne nedostaju im ni svjetovni momenti. Piscu, da bi privukli slušatelje i čitatelje, uzbudljivošću prikaza, unošenjem tjelesnoga, uz junačke podvige i pobjede Židova — otvaraju put sve većem utjecaju svjetovnih pripovijesti, koje preuzimaju vodstvo iza 1560–ih.

¹⁴ Kao ilustracija stih iz Tinódijeva »Jasona i Medeje«:

»Bánat az Királnak szivét tartja vala,
Mert egy atyafia önékie vala,
Ki erős Jázonnak neveztetik vala,
Igazán országa azt illetti vala.«

Balassi Bálint és a 16. század költői, Vol. 1, str. 292.

¹⁵ Amedeo Di Francesco, *A históriás ének mint formulaköltészet*, ItK 4, 1989, str. 446–457.

¹⁶ *A magyar irodalom története 1600-ig*, str. 388–395.

¹⁷ op. cit., str. 396–399

¹⁸ op. cit., str. 400–405.

¹⁹ op. cit., str. 352–353.

Vjerujem da mađarske »Judite« Sztárai i Tinódija treba razmatrati u širem kontekstu mađarske književnosti, i to u užem sklopu tzv. vjerskih ili biblijskih pjesama. Ta je podvrsta pripovjednih pjesama bila, kako smo vidjeli, vrlo popularna i njezina se višestruka namjena — osobito u dijelu koji predstavlja poticaj na borbu protiv Turaka — poklapa s protuturskim elementima Marulićeve »Judite«.

Sztárai i Tinódi najvjerojatnije nisu poznavali Marulićevu »Juditu«, a istorodnost motiva i tema proizašla je iz istovjetnih vanjskih okolnosti i opasnosti. Ali to nikako ne znači da Marulića nisu čitali u Mađarskoj. Popis Marulićevih latinskih djela u vlasništvu Széchényi biblioteke u Budimpešti²⁰ pokazuje da su u Mađarskoj poznavali Marulića. Ipak, da bi se ustanovio pravi domet recepcije Marulićevih latinskih djela, odgovor bi valjalo potražiti u Mađarskoj, u njezinim bibliotekama i arhivima, u popisima knjižnih fondova plemićkih obitelji koje su posjedovale iznimno bogate biblioteke, u katalogima crkvenih fondova i drugdje. Je li Marulić preveden na mađarski? Podataka o tome za sada nema, i to ostaje otvoreno pitanje.

Napomena:

Iz praktičnih je razloga ovome tekstu zadržano za mađarski jezik uobičajeno navođenje prvo prezimena pa imena.

cz = c cs = č s = š sz = s zs = ž

LITERATURA:

Balassi Bálint és a 16. század költői, Vol. 1, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. (antologija)

Tinódi Sebestyén str. 292–382

Sztárai Mihály str. 577–605 (*Az Holofernész és Judit asszony históriája*, str. 577–496)

A magyar irodalom története, Vol. 1: A magyar irodalom története 1600–ig, szerkesztette Klaniczay Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

Nemeskürty István, *Diák, írj magyar éneket*, Vol. 1, Gondolat, Budapest, 1983.

Weöres Sándor, *Három veréb hat szemmel* (antológia, Vol. 1, Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

ItK = *Irodalomtörténeti Közlemények*, A magyar tudományok akadémia Irodalomtudományi intézetének folyóirata, Budapest (Priopćenja iz povijesti književnosti, časopis Instituta za znanost o književnosti Mađarske akademije)

Broj 2, 1984. (Pirnát Antal, v. bilj. 13)

Broj 1–2, 1986. (Kathona Géza, v. bilj. 3)

Broj 4, 1989. (Amedeo Di Francesco, v. bilj. 15)

Zahvaljujem prof. dr. Mirku Tomasoviću za poticaj da napišem ovaj tekst.

²⁰ Zahvaljujući ljubaznosti dr Vekerdi Józsefa donosimo popis Marulićevih latinskih djela u posjedu Széchényi biblioteke u Budimpešti:

De institutione bene vivendi, 1506.

Quinquaginta parabolae, 1517.

Evangelistarium, 1516.

De humilitate et gloria Christi, 1519.

Dialogus de laudibus Herculis, 1524.

Epistola ad Adrianum VI, 1522.

Dictorum factorumque memorabilium libri, 1593, Antverpiae

Opera omnia, 1607, Antverpiae

Opus de religiose vivendi institutione ..., 1531.